

УДК 159.9:34]:316.613.434

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.9>**Володимир ФІЛОНЕНКО**

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ, filonenko.v.n@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2662-1705

**АПЕТИТНА АГРЕСІЯ ЯК ФОРМА ЗАДОВОЛЕННЯ
НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СХИЛЬНОСТІ ІНДИВІДА**

У статті подано результати дослідження актуальної для сучасної юридичної психології, психотерапії та консультативної психології проблеми – визначення чинників, що є рушійними для вчинення комбатантами та військовослужбовцями агресивних, насильницьких актів та звірств при виконанні військового обов'язку. Розглянуто агресію та агресивність, які вже тривалий час піддаються вивченню з різних точок зору та підходів, основними з яких є фактори, що стосуються ролі та впливу біологічних і соціальних аспектів на індивіда. Прийнято розрізняти так звану захисну агресію, що виконує позитивну функцію для виживання особистості і є інстинктивною, та інший вид агресії, що є деструктивною та жорстокою, яка є безцільною пристрастю і являється виключно людською рисою. Військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, часто стикаються з емоційним напруженням, підвищеною агресивністю, нестриманістю, схильністю до ризикованої поведінки, нехтуванням традиційними цінностями та дотриманням правил. Це вказує на можливу роль нестриманості у прояві агресивної та розгалуженої поведінки, особливо в умовах стресу або передбачуваної загрози. Учасники бойових дій різних воєнних кампаній повідомляли, що вчинення насильницьких дій може бути привабливим і навіть захоплюючим. Існує дві основні форми агресії: реактивна та інструментальна. Реактивна виникає як реакція на певну передбачувану провокацію чи загрозу. Інструментальна агресія є спланованою і цілеспрямованою, або ініціативною, хижацькою агресією, що орієнтована на досягнення мети. Така агресія проявляється заради самої агресії, нанесення шкоди іншому для задоволення власної потреби цього спрямування, так званої апетитної агресії. За свідченнями науковців, найчастіше така поведінка проявляється у солдатів-дітей – членів озброєних формувань та у осіб, які за власним бажанням доєдналися до таких груп. В умовах бойових дій дегуманізація супротивника та ритуали ініціації в озброєних формуваннях можуть спричиняти відхилення від засвоєних моральних норм і підвищувати рівень насильства у спільноті. Серед учасників бойових дій існує частка осіб, які вважають перебування у складі озброєних формувань інструментом для задоволення власних агресивних нахилів та насильницької залежності. Це саме відноситься і до катів, серед яких є тип, що отримує задоволення від нанесення ушкоджень та знущання над іншими. У статті навмисно не застосовується прямий переклад терміну *appetitive aggression* (апетитна агресія) задля уникнення співпадінь з медичною термінологією. Для позначення агресивної поведінки, що сприймається автором як захоплююча та емоційно збудлива, пропонується використання терміну апетитна агресія. Напрямоком подальших досліджень вважаємо з'ясування ролі та місця апетитної агресії у скоєнні комбатантами інших видів злочинів і правопорушень.

Ключові слова: комбатанти, військовослужбовці, агресивність, насильство, апетитна агресія, стрес, посттравматичний стресовий розлад, девіантна поведінка, злочинна поведінка.

**Volodymyr Filonenko. APPETITIVE AGGRESSION AS A FORM OF
SATISFACTION OF VIOLENT OF AN INDIVIDUAL'S VIOLENT TENDENCIES**

The article presents the results of a study of a problem relevant to modern legal psychology, psychotherapy and counseling psychology – determining the factors that drive combatants and military personnel to commit aggressive, violent acts and atrocities in the performance of military duty. The article examines aggression and aggressiveness, which have long been studied from different perspectives and approaches, the main ones being the factors relating to the role and influence of biological and social aspects on an individual. It is customary to distinguish between the so-called defensive aggression, which performs a positive function for the survival of the individual and is instinctive, and another type of aggression, which is destructive and violent, which is an aimless passion and is an exclusively human trait. Military personnel who have participated in combat often face emotional stress, increased aggression, intemperance, a tendency to engage in risky behavior, and a disregard for traditional values and compliance with rules. This indicates a possible role for intemperance in aggressive and disinhibited behavior, especially under stress or perceived threat. Combatants often report that committing violent acts can be attractive and even exciting. There are two main forms of aggression: reactive and instrumental. Reactive aggression occurs as a reaction to a certain perceived provocation or threat. Instrumental aggression is a planned and purposeful, or proactive, predatory aggression that is focused on achieving a goal. Such aggression is manifested for the sake of aggression itself, harming another to satisfy one's own needs of this direction, the so-called appetitive aggression. It has been found that this behavior is most often manifested by child soldiers who are members of armed groups and by persons who have voluntarily joined such groups. In the context of hostilities, the dehumanization of the enemy and initiation rituals in armed groups can cause deviations from learned moral norms and increase the level of violence in the community. Among combatants, there is people who consider being part of armed groups as a tool to satisfy their own aggressive tendencies and violent addictions. The same applies to torturers, among whom there is a type that takes pleasure in injuring and abusing others. Future research should examine whether appellate aggression and the commission of other criminal offenses and customs of warfare by combatants that are not related to aggression have an impact.

Key words: combatants, military personnel, aggressiveness, violence, apparent aggression, stress, post-traumatic stress disorder, deviant behavior, criminal behavior.

Постановка проблеми. Агресивність – є особистою рисою, яка відображає схильність людини реагувати на ситуацію певним чином, готовність діяти агресивно та

схильність сприймати поведінку інших як ворожу.

У різні часи вчені розглядали агресію і агресивність з різних позицій і підходів,

головними з яких є пов'язані з роллю та впливом на індивіда біологічних і соціальних факторів. Розглядаючи детермінанти агресії, деякі дослідники, такі, як Ділл і Андерсон (Dill and Anderson), Лоренц (Lorenz), Мак (Mask), віддавали перевагу внутрішнім біологічним факторам, Берковіц (Berkowitz) та Ронель (Ronel) відносили агресію до зовнішніх соціальних чинників і розглядали акти агресії як соціально засвоєні моделі поведінки. З точки зору теорій фрустрації, прихильниками якої є Блер, Бруер, Елсон (Blair, Breuer, Elson), агресивність – зовнішня реакція, яка виникає в результаті переживань будь-якої неприємної ситуації. Саме тому при описі агресії необхідно враховувати вплив емоційних процесів. З точки зору теорії примусу, яку підтримували Джоліф і Фаррінгтон (Jolliffe, Farrington), агресивність не є інстинктивною мотиваційною силою, яка виникає в результаті позбавлення організму важливих речей, умов і збільшується з посилення такого позбавлення. Джонс та інші (Jones), які є представниками етичного і гуманістичного підходів, розглядають агресію та насильство як види психологічного захисту, як вимушені дії індивіда у відповідь на загрозливий досвід [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі агресивність розглядається як невід'ємна риса гармонійно розвинутої особистості, а її відсутність може призвести до невміння захистити власні інтереси та себе. Е. Фромм (Fromm) виділяє так звану захисну агресію як інстинкт, що служить для виживання особистості, та інший вид агресії – деструктивність або жорстокість, яка є пристрастю, що не має конкретної мети, а її прояви є суто людською рисою [18].

Військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, часто стикаються з емоційним напруженням і відчуженням, підвищеною дратівливістю та агресивністю, а також безпричинними спалахами гніву, страху і тривоги. Важливою рисою особистості може бути нестриманість, схильність діяти імпульсивно, брати участь у ризикованій поведінці та шукати гострих відчуттів, а також нехтувати традиційними цінностями та дотриманням правил. Це свідчить про можливість проявів нестриманості у вчиненні агресивної та розгальмованої поведінки, особливо в умовах стресу чи передбачуваної загрози [1; 9].

Мета статті полягає у виявленні чинників, що визначають агресивні та насильницькі прояви в поведінці комбатантів на основі теоретичного аналізу публікацій у зарубіжних та вітчизняних психологічних студіях.

Виклад основного матеріалу. Солдати та учасники бойових дій різних воєнних кампаній часто повідомляли, що вчинення

насильства може бути привабливим і захоплюючим [7]. Як правило, людська агресія визначається як будь-яка поведінка щодо іншої особи, що включає намір заподіяти шкоду [4]. Окрім того, злочинець має добровільно бажати завдати шкоди жертві і жертва повинна хотіти уникнути такої поведінки. Насильство виступає крайньою формою агресії, включаючи, наприклад, згвалтування або вбивство [3]. Переважна більшість дослідників розрізняють дві основні форми агресії: реактивну та інструментальну. Реактивна агресія також відома як афективна, імпульсивна або ворожа, що виникає як реакція на певну передбачувану провокацію чи загрозу. Інструментальна агресія є спланованою і цілеспрямованою. У літературі її також називають ініціативною, такою, що має цільову орієнтацію, або хижацькою агресією. Люди використовують агресію такого типу з метою досягнення позитивного результату у власних цілях та задля уникнення негативних наслідків [15].

Водночас ці два типи агресії значною мірою корелюють між собою і в реальному житті часто виявляються одночасно [10]. Наприклад, під час пограбування захопленого в умовах воєнних дій селища певний злочинець може бути більше зосередженим на зовнішніх вигодах, у той час як інший злочинець, який фізично нападає на когось, може бути більше зосередженим на завданні особі фізичної шкоди як такої. Ельберт (Elbert) та інші повідомили, що діти-солдати в Уганді ставилися до вчинення злочинного насильства як до захоплюючої, привабливої події, що з часом перетворювалося на залежність. Діти припускали, що заподіяння шкоди іншим або вбивство, може бути винагородою само по собі та засобом отримання задоволення. Також В. Нелл (V. Nell) описував, що сам акт вчинення людьми насильства та жорстокості може сприйматися ними як винагорода [7; 13].

В умовах бойових дій дегуманізація ворога та обряди ініціації в озброєних групах можуть призводити до порушень засвоєних моральних норм і збільшувати рівень внутрішньовидового насильства [8]. Окрім того, вбивство іноді асоціюється з позитивними почуттями, такими як радість чи щастя [11]. Ельберт (Elbert) з колегами описали така звану appetitive aggression, яка за визначенням має кінцеву та внутрішню мету винагороди – завдати шкоди іншим. Appetitive aggression автори визначають як сприйняття агресивної поведінки по відношенню до інших як самої по собі позитивної та захоплюючої, навіть без отримання будь-якої користі [7]. Дослідники розмірковують, чому жорстокість і насильство є настільки розповсюдженими серед людей; і роблять припущення, що мисливська

поведінка є захоплюючою та привабливою, бажанням, яке робить прагнення вбивати терпимим і навіть апетитним [7]. «Еволюційний розвиток до такого «збочення» як бажання полювати на людей, тобто перенесення цього полювання на членів власного виду, був підживлений результатом переваги особистої та соціальної влади та домінування. У той час як порушення гальмування в бік внутрішньовидового вбивства загрожує будь-якому виду тварин, то у людей контрольоване гальмування було можливим завдяки тому, що вищі регуляторні системи, такі як виконавчі функції лобової частки, запобігають мимовільному виходу з рейок мисливської поведінки. Якщо цьому контролю – як, наприклад, у дітей-солдат – не навчитися, тоді жорстокість по відношенню до людей стає захоплюючою та привабливою» [7]. І тоді кров, що проливається, боротьба жертви за виживання сприймаються як «апетитний сигнал», як захоплююча та емоційно збудлива гра з паралельним викидом тестостерону, серотоніну та ендорфінів, які можуть викликати відчуття ейфорії та полегшувати біль [7]. Це певною мірою може пояснити захоплення глadiatorськими боями, насильницькими комп'ютерними іграми тощо.

У дослідженнях злочинців, що вчиняли акти геноциду в Руанді та дітей-солдатів з Уганди було виявлено, що appetitive aggression була позитивно пов'язана з вчиненням насильницьких дій і негативно з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Наявність високого соціального статусу або військового звання в озброєній групі позитивно корелювали з даним видом агресії у дітей-солдатів Уганди [5; 16].

Діти зазвичай беруть участь у бойових діях під час різноманітних збройних конфліктів у всьому світі. Зростання в насильницькому середовищі піддає дітей-солдатів високому ризику бути змушеними вчиняти насильство, а також адаптуватися до насильства [17]. Розглядаючи пластичність мозку і проводячи опитування, дослідники зауважують, що діти-солдати частіше повідомляють про схильність до агресії, оскільки вони найкраще адаптуються до насильницьких обставин у озброєних групах [7; 5]. Також є дані, що вербування до збройних формувань за власним бажанням позитивно пов'язане з appetitive aggression [7].

У США в результаті Національного дослідження з реабілітації ветеранів війни у В'єтнамі (NVVRS) було виявлено, що одним із найбільш важливих факторів, пов'язаних з отриманням у війні ПТСР, була участь ветеранів у заподіянні шкоди цивільним особам та/або ув'язненим. Кількість осіб, схильних до антисоціальної поведінки в бойових ситуаціях і їх залученість до заподіяння шкоди іншим, сягнула 13% від загальної вибірки 1183 ветеранів-чоловіків. Ветерани, які завдавали шкоди як цивільним особам, так і ув'язненим, мали вищі бали, що вказує на вплив довоєнної антисоціальної поведінки та найвищі бали за почуттям провини, пов'язаним з В'єтнамом [6].

Ельберт (Elbert) та інші підкреслюють, що appetitive aggression може мати негативний зв'язок із тяжкістю симптомів посттравматичного стресового розладу лише в тому випадку, якщо учасники бойових дій не пережили подій, які би перевищували певний поріг травматичності [7; 15].

Цілком зрозуміло, що приєднання до озброєної групи за власним бажанням і вступ до збройних формувань у віці до 18 років, а також тривалість перебування у збройних групах та наявність військових звань мають позитивний зв'язок із appetitive aggression, як от і участь в минулому у вчиненні звірств та насильницьких дій. Дехто з комбатантів бажав стати бійцем, пов'язуючи це із задоволенням власних агресивних прагнень [12].

Д. Полашек зауважує, що у осіб, які починають вчиняти агресивні дії та скоювати насильницькі злочини в ранньому віці, існує висока вірогідність рецидиву прояву таких злочинів у дорослому віці [14].

Якщо звернутися до вітчизняного наукового дискурсу, то опитування повернених з полону військовослужбовців дозволило Ю. Широбокову визначити основні типи катів, які застосовують незаконні методи впливу (приниження, знущання, побиття, тортури, тощо) по відношенню до військовополонених. Усіх катів автор умовно розподілив на чотири типи: 1) «Боягуз». Для них характерним є бажання самоствердитися в очах своїх товаришів по службі, демонструючи свою сміливість під час допиту полонених. Найчастіше вони використовують колючі або ріжучі предмети для нанесення поранень полоненим. 2) «Профі». Як правило, це ті, хто до служби працювали у пенітенціарній системі. 3) «Месник». У цю категорію катів люди потрапляють спонтанно. Серед них, як правило, особи, які глибоко переживають втрату близької людини або товариша по службі. 4) «Садист». Цей тип є найнебезпечнішим серед катів. До нього приєднуються люди за власним бажанням, більш того, деякі з них до зони ведення бойових дій потрапили саме з метою стати катами, задля реалізації своїх хворобливих фантазій [2, с. 6]. Для таких осіб головною метою є самоствердження за рахунок безпорадних полонених і демонстрація своєї зверхності [2, с. 294]. Тобто кати цього типу вчиняють агресивні акти заради самого насилля та отримання задоволення від цього.

Комбатанти, які за власним бажанням, а не вимушено доєдналися до збройних формувань,

частіше повідомляли про високий рівень апетентної агресії. Вже існуюча апетентна агресія може призвести до рішення особистості приєднатися до озброєної групи. Чоловіки більшою мірою можуть виявляти вроджену схильність до апетентної агресії [7; 13]. Дегуманізація жертв та обряди ініціації, ймовірно, сприяють розвитку або посиленню апетентної агресії, особливо у дітей-солдатів [8].

Висновки і перспективи досліджень. Учасники бойових дій, у яких спостерігався високий рівень appetitive aggression, частіше приєднувалися до озброєної групи за власним бажанням, або в дитячому віці. Вони скоїли більше актів насильства, ніж комбатанти, яким був характерний низький рівень appetitive

aggression. Регулярні вчинення насильства та відчуття провини за скоєні звірства під час озброєних конфліктів посилюють прояви апетентної агресії. Особи, що мали досвід вчинення багатьох насильницьких актів до участі у військових діях також схильні до вчинення таких дій, перебуваючи у складі озброєних формувань. Апетентна агресія може мати негативний взаємозв'язок з посттравматичним стресовим розладом через вплив невеликої травматичності. Майбутні дослідження доцільно присвятити вивченню причинно-наслідкових зв'язків між апетентною агресією і вчиненням комбатантами інших кримінальних порушень та звичаїв війни, які не пов'язані з проявами агресії.

Література:

1. Філоненко В. М. Бойова травматизація як чинник скоєння злочину. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації: збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів: 2024. С. 380–384.
2. Ширококов Ю. М. Психологія військового полону. Дис. доктора психологічних наук. Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба, Харків; Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2020. 473 с.
3. Anderson C A., Bushman. B. Human aggression. *Annual Reviews of Psychology*. 2002. No 53. P. 27–51.
4. Berkowitz L. Pain and aggression: Some findings and implications. *Motivation and Emotion*. 1993. Vol. 17, No 3. P. 277–293.
5. Crombach Anselm & Weierstall Roland & Hecker Tobias & Schalinski Inga & Elbert Thomas. Social Status and the Desire to Resort to Violence: Using the Example of Uganda's Former Child Soldiers. *Journal of Aggression Maltreatment & Trauma*. 2013. No 22. P. 559–575. <https://doi.org/10.1080/10926771.2013.785458>.
6. Dohrenwend B. P., Yager T. J. Personal Involvement of U.S. Vietnam Veterans in Harming Civilians and Prisoners: The Roles of Antisocial Predispositions and Combat Situations. *Clinical Psychological Science*. 2021. No 9 (5). P 932–943. <https://doi.org/10.1177/2167702621991794>.
7. Elbert T., Weierstall R., Schauer M. Fascination violence: On mind and brain of man hunters. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*. 2010. Vol. 260, No 1. P. 100–105.
8. Engen R. Kolling for their country: A new look at killillogy. *Canadian Militmy journal*. 2008. Vol. 9, No 2. P. 120–128.
9. Harkness A. R., McNulty J. L. An Over-view of Personality: The MMPI-2 Personality Psychopathology Five (PSY-5) Scales, MMPI-2: *A practitioner's guide*: Washington, 2006. P. 73–97.
10. Kempes M., Matthys W., de Vries H. van Engeland. H. Reactive and proactive aggression in children – A review of theory, findings and the relevance for child and adolescent psychiatry. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2005. Vol. 14, No 1. P. 11–19. <https://doi.org/10.1007/s00787-005-0432-4>
11. MacNair R. M. Violence begets violence: The consequences of violence become causation. *The psychology of resolving global conflicts: From war to peace. Group and Social Factors*. Westport. Connecticut, 2006. P. 91–210.
12. Mai Mai child soldier recruitment and use: Entrenched and unending: Coalition to stop the use of child soldiers. URL: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/cscoal/2010/en/71810>
13. Nell V. Cruelty's rewards: The gratifications of perpetrators and spectators. *The Behavioral and Brain Sciences*. 2006. Vol. 29, No 03. P. 211–257. No 3. P. 244–249. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.02.016>.
14. Polaschek D. L. L., Yesberg J. A., Chauhan P. A year without a conviction: An integrated examination of potential mechanisms for successful re-entry in high-risk violent prisoners. *Criminal Justice and Behavior*. 2018. No 45. P. 425–446. <https://doi.org/10.1177/0093854817752757>.
15. Tobias Hecker, Katharin Hermenau, Anna Maedl, Thomas Elbert, Maggie Schauer. Appetitive aggression in former combatants – Derived from the ongoing conflict in DR Congo, *International Journal of Law and Psychiatry*. 2012. Vol. 35,
16. Weierstall R., Schaal S., Schalinski I., Dusingizemungu, J. -P. Elbert T. The thrill of being violent as an antidote to posttraumatic stress disorder in Rwandese genocide perpetrators. *European journal of Psychotraumatology*. 2011. No 2. 6345.
17. Wessells M. G. Child soldiering: Entry reintegration and breaking cycles of violence. *The psychology of resolving global conflicts: From war to peace. Interventions*. Westport. Connecticut, (2006). P. 243–266.
18. Yevdokimova O., Okhrimenko I., Filonenko V., Shylina A., Ponomarenko Y., Okhrimenko S., Aleksandrov D. The Problem of Unconscious Aggressiveness of Criminals in the Conditions of Postmodern Society Development. *Postmodern Openings*. 2020. No 11. (2 Supl 1). P. 182–199. <https://doi.org/10.18662/po/11.2Supl/186>